

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

КАК МАЛОАЗИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ ГРАДЯТ ЦЪРКВА. ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ И АДМИНИСТРАТИВНИ ПРОЦЕДУРИ ОТ 80-ТЕ И 90-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

Стоян Шиваров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Въпреки че хиляди българи остават под пряката власт на султана и след Освобождението, въпросът за църковното строителство и свързаните с него правни рамки, институции и процедури са изследвани предимно за периода преди 1878 г. На базата на непубликуван изворов материал настоящият текст прави опит да реконструира административните процедури, през които трябва да премине молбата на малоазийските българи, жители на селата Коджабунар и Аладжабаир, преди да бъде издаден ферман с разрешение за строителство или ремонт на православен храм.

Keywords: Anatolian Bulgarians; church building; Christian minorities; primary sources; Greek Patriarchate of Constantinople

В селата, в които населението напълно принадлежи на едно вероизповедание, никое препятствие не ще се поставя за поправата или за подновяването на здания според вехтия план... Когато стане нужда да са въздигнат нови здания, планът и начертанието, като са одобрят от Патриарха или от началниците на общината, ще са поднасят само веднъж на Високата порта, която ще приема поднесените начертания и ще заповяда да се изпълнят, съгласно с Императорската заповед, която ще са издава за туй. В противен случай ще направи своите забележки в разстояние на определен срок.

Хат-и Хумаюн

Цариград, 18 февруари 1856 г.¹⁾

Въведение

Строителството, ремонтът и поддръжката на християнски храмове в условията на мюсюлманска теократична власт е тема, която въпреки множеството публикувани изследвания продължава да привлича интереса на изследова-

тели от различни научни области. В българската историография църковното строителство в условията на османска власт е многократно разглеждано²⁾. Не е изненадващо, че преобладаващата част от публикациите по въпроса се фокусират предимно върху значителните усилия на християнското население за издействане на разрешение за строеж от османската администрация, а също и за събиране на необходимите средства и осигуряване на нужните майстори и работна ръка. Не без основание родните изследвания по въпроса за църковното строителство се ограничават изключително до българското землище, което след Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) престава да бъде част от Османската империя³⁾. 30-те и 40-те години на XIX в. са особено подробно проучени. Дотогава османските власти следват нормите на шериата, според които немюсюлманите нямат право да строят нови храмове, а единствено да ремонтират съществуващите, и то без да ги разширяват⁴⁾. Приема се, че в резултат от започнатите още от началото на XIX в. реформи през въпросните две десетилетия значителна част от съществуващите дотогава рестрикции отпадат или де факто вече не се прилагат⁵⁾, което води до своеобразен бум на църковното строителство в българските земи⁶⁾. Въпреки съществените облекчения обаче, десетилетия след началото на Танзимата, строителството на нови църкви и дори ремонтът на вече съществуващи са възможни едва след продължителна и тежка бюрократична процедура. Дори в края на XIX в. поданиците немюсюлмани на Османската империя и от най-затънтените селища нямат правото да възстановят разпадащите се храмове, без преди това да получат благоволенieto на Негово величество султана.

Настоящият текст има за цел да представи усилията на една все още фрагментарно проучена общност – тази на *малоазийските българи*, за изграждане и възстановяване на християнски храмове през 80-те и 90-те години на XIX в. Това е време, когато по-голямата част от сънародниците им вече не са подвластни на султана и имат за духовен глава българския екзарх. Разглежданият период коренно се различава от сравнително подробно проучените десетилетия от началото на XIX в. до Освобождението на България. Същият се характеризира главно с авторитарното управление на султан Абдул Хамид II, с танзиматските реформи и особено с опитите за въвеждане на конституционна монархия. Наред с универсалната за империята законодателна рамка, несъмнено специфично влияние оказва и фактът, че малоазийските българи обитават азиатски провинции, които имат значими разлики във властовите традиции с тези на Балканския полуостров. Конкретно ще бъдат разгледани инициативата на жителите на най-голямото селище на малоазийски българи – Коджабунар, за възстановяване и разширяване на църковната им сграда, както и тази на българите от по-новото, значително по-малко и скромно село Аладжабаир да се сдобият с първия си храм. Тъй като до този момент не са открити домашни извори

по въпроса, а самото църковно строителство не е разглеждано в общите публикации за малоазийските българи, представената тук информация е базирана изключително върху непубликувани извори на османотурски език. Като логично следствие от последното, настоящият текст представя една различна и често пренебрегвана от българската историография перспектива – тази на османската администрация, в която малоазийските българи от края на XIX в. също имат своето място.

Малоазийските българи в края на деветнадесетото столетие

Малоазийските българи представляват сравнително обособена общност, която обитава не по-малко от 25 селища в района на Северозападна Мала Азия, на територията на античната Витиния⁷⁾. Най-ранните сигурни сведения за преселване на българи от Балканите към този район на Анадола са регистрирани в османски данъчни описи от първата половина на XVI в.⁸⁾ За разлика от цариградските българи, търговците и многобройните гурбетчии, до средата на XIX в. малоазийските българи са почти напълно изолирани и неизвестни за своите сънародници. Те са напълно уседнали и приели за роден дом селищата, които обитават и където са абсолютно мнозинство. Единствените, които отбелязват тяхното съществуване, като отделна от останалите православни християни (рум милет) общност, са пътешественици, преминаващи през дервентското селище Къздервент. През 1841 г. Константин Фотинов публикува превод на пътните бележки на французина Танкоан и с това се превръща в първия българин, отбелязал съществуването на тези наши сънародници в Анадола⁹⁾.

Хат-и Хумаюнът от 1856 г., а по-късно и Руско-турската война поставят малоазийските българи в коренно различна ситуация и те вече разполагат с държава майка. Последното, наред със засилването на религиозната нетърпимост към християните в Османската империя и неспособността на властите да се справят с разрастващите се прояви на бандитизъм в региона, води до решението на част от малоазийските българи да пожелаят да се преселят в границите на възстановената Българска държава¹⁰⁾. Още повече че създаването на Българската екзархия не се отразява пряко на малоазийските българи и те продължават да бъдат под духовната власт на Цариградската гръцка патриаршия, а в училищата им се преподава единствено гръцко четмо и писмо. Въпреки изброеното преобладаващата част от малоазийските българи, включително тези от Коджабунар и Аладжабаир, избират да останат по родните си места и съответно да продължат да са поданици на султана.

В края на XIX в. Коджабунар е най-голямото и богато българско село в Анадола. Още преди събитията, разглеждани в настоящия текст, жителите му разполагат с църковен храм и училище; имат самочувствие на неформална столица на малоазийските българи от вилает Худавендигяр. Аладжабаир е далеч по-скромно селище, разположено по-високо в планината и с по-малко

обработваема земя. По сведения на самите малоазийски българи към 1879 г. домакинствата в Коджабунар са 200, а тези в Аладжабаир – 20¹¹⁾.

Възстановяването на църквата „Св. Димитър“ в с. Коджабунар

Не е известна точната дата, на която жителите на Коджабунар вземат решение за възстановяване на църковния храм в селото и в съответствие с разпоредбите на фермана от 1856 г. се обръщат към Цариградската гръцка патриаршия, чрез която да бъде издействано разрешително. Съгласно съществуващите към този момент правни норми цариградският гръцки патриарх следва да се обърне с такрир¹²⁾ към Министерството на правосъдието и вероизповеданията (Adliye ve Mezahib Nezareti), в който да бъдат отразени името на селището, причината, поради която се налага възстановяване или ремонт, както и размерите на храма. Именно такъв такрир е и най-ранният документ, съдържащ се в преписката по въпроса¹³⁾.

Преписката относно възстановяването на църковния храм в с. Коджабунар се съхранява в Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), архивен фонд Iradeleler Dahiliye (I.DH.). Последният съдържа входящо-изходящата кореспонденция на Великото везирство (Sadaret) със създаденото през 1837 г. Министерство на вътрешните работи (Dahiliye Nezareti) относно султанските укази и разпоредби. Най-ранният от общо осем документа, съдържащи се в разглежданата преписка, е именно споменатият патриаршески такрир от 6 ноември 1886 г.¹⁴⁾, а най-късният е тескере, подписано от Великия везир на 13 септември 1887 г. Освен с конкретните сведения за църквата и за самото село Коджабунар преписката е ценна и с това, че представя нагледно необходимите административни процедури, през които трябва да премине една молба за ремонт на църковен храм, и тяхното времетраене¹⁵⁾.

Такрирът от 6 ноември 1886 г.¹⁶⁾, адресиран от Цариградската гръцка патриаршия до Министерството на правосъдието и вероизповеданията и носещ печата на патриарх Йоаким¹⁷⁾, предава молбата на жителите на село Коджа[бунар], намиращо се в каза Баля [sic], вилает Кареси¹⁸⁾, за издаване на разрешително (рухсат) за възстановяването на храма „Св. Димитър“. Прави впечатление както погрешното изписване на селото (Коджа вместо Коджабунар), така и неправилното към момента определяне на административния център Баля като каза вместо нахия. Подобни неточности в официалните документи на османотурски език, издавани от Цариградската гръцка патриаршия, далеч не са изключение. Основната причина за тях е, че въпреки високата степен на интеграция на Цариградската гръцка патриаршия в османската администрация основният език, използван за вътрешна кореспонденция и за водене на регистри, остава гръцкият. Съвсем естествено административните документи на Патриаршията преди всичко се стремят да обхванат и опишат подчинените ѝ в духовно отношение миряни и клирици от съответните епархии, и нерядко закъсняват да отразят промени в административното деление на империята.

В документа, издаден от Цариградската гръцка патриаршия, е обозначена и самата причина за належащия ремонт на църквата „Св. Димитър“ – с времето храмът се е разрушил до степен, че ползването му вече не е безопасно¹⁹⁾. Твърди се, че върху същия този парцел населението на селото има намерение да възстанови²⁰⁾ църквата с размери дължина 28, широчина 16 и височина 9 аршина²¹⁾. За започване на ремонтните дейности обаче е необходимо височайше позволение, т.е. издаването на султански ферман. Цариградската гръцка патриаршия играе ролята на посредник, който да ходатайства от името на жителите на Коджабунар пред отговорните институции – в случая пред Министерството на правосъдието и вероизповеданията.

От Министерството реагират своевременно и изпращат инструкция (тах-рират) №42 от 16 ноември 1886 г. към местните власти въпросът да бъде проверен на място и докладван²²⁾. Споменатата инструкция не е приложена към преписката, но администрацията на вилает Кареси се позовава именно на нея в отговора си към Министерството на правосъдието и вероизповеданията²³⁾. Нареджането за проверка на място е потвърдено и под формата на височайша заповед (emr-i ali) №304 от 9 януари 1887 г., която се споменава в протокол, изготвен от администрацията на нахия Баля²⁴⁾.

Проверката на място в самото село Коджабунар е извършена в началото на февруари 1887 г., като за резултатите от нея първи известяват самите жители на селото. В доклад (ilmühaber)²⁵⁾ от 13 февруари 1887 г.²⁶⁾, подпечатан от кмета, свещеника и мухбира²⁷⁾ на Коджабунар и адресиран до вилаетската управа, са записани множество подробности по възстановяване на църквата, които не присъстват в разгледания по-горе тахрир. В документа първенците на селото потвърждават, че лично са присъствали на извършената от наиба на Баля Мустафа ефенди и чиновника по регистрация на недвижимата собственост (tapu katibi) Талиф ефенди проверка²⁸⁾. Установено е, че старата сграда ще бъде разширена на дължина, широчина и височина съответно с два, три и три и половина аршина²⁹⁾, като това ще бъде за сметка на двора на самата църква и по този начин няма да бъде засегнато чуждо имущество³⁰⁾. По време на проверката е установено още, че според лицето Димитри Калфа³¹⁾ разходите по строежа ще възлязат на 30 000 гроша³²⁾. 18 000 гроша от тях са налични средства на самата църква, които се съхраняват от жители на Коджабунар срещу разписка³³⁾. Заможните (ehl-i servet) православни християни³⁴⁾ от Коджабунар и съседните села ще предоставят остатъка от 12 000 гроша³⁵⁾. В документа се твърди, че за целта е разпоредено³⁶⁾ съставянето на поименен регистър (дефтер) на дарителите и точните суми, които те ще предоставят. Според първенците на селото обаче такъв е невъзможно да бъде реализиран преди началото на строителните дейности³⁷⁾. Вместо това при започване на строежа ще бъде воден регистър на разходите (masraf defteri). В края на документа се съобщава и общата численост на населението на Коджабунар към 1887 г.: 1000 жители в 200 домакинства.

Разгледаният документ е несъмнено ценен заради сведенията, които съдържа: численост на населението на Коджабунар, размерите и стойността на планирания храм, начина, по който се осигуряват средствата, самата административна процедура, каналите за комуникация с местната власт и др. Значимостта на доклада е особено висока и поради факта, че откритите до момента административни документи и изобщо писмени свидетелства, създадени от малоазийските българи, представляват изключителна рядкост. Става ясно, че малоазийските българи, и особено жителите на Коджабунар, не са аморфна и незаинтересована общност, а добре организирана община, която разполага с финансов и организационен потенциал, включително и с немалка сума налични пари, за уреждане на законовите процедури и строежа на църковен храм, чиито размери са сравнително големи. Наблюдава се и известно разминаване с текста на такрира от Патриаршията, където не е споменато никакво планирано разширение (tevsian), а единствено ремонт (tecdiden), при това посочените като размери на съществуващия храм са всъщност тези след планираното разширение. Подобно терминологично и фактологическо несъответствие се наблюдава и по-нататък в преписката и трудно може да бъде определено като неволна грешка. При все това, липсата на негативна реакция от страна на османските власти, които сякаш не отдават значение на несъответствието, не дава поле да се направят категорични изводи.

Макар и с над месец закъснение, на 19 март 1887 г.³⁸⁾ османските чиновници, извършили инспекцията на място в Коджабунар, също представят своя доклад³⁹⁾, с който отговарят на поставените им с височайшата заповед №304 от 9 януари задача да установят следното:

- на каква сума възлизат разходите по повторното изграждане⁴⁰⁾ на църквата „Св. Димитър“;
- откъде и по какъв начин ще бъде осигурено финансирането;
- намира ли се църквата на държавна (мирийска) или вакъфска земя⁴¹⁾.

За да отговорят на поставените въпроси, най-бърз на Баля и чиновникът по регистрация на недвижимата собственост (tapu katibi) посещават Коджабунар, където се срещат със селския свещеник, старейшините и други местни жители⁴²⁾, включително със специално извикания Димитри Калфа. По думите на изброените старата църква на селото била построена с размери 26 x 12 x 5,5 аршина⁴³⁾, но в момента е в руини и има нужда да се изгради отново⁴⁴⁾ и да се разшири на дължина, ширина и височина съответно с 2 x 3 x 3,5 аршина⁴⁵⁾. Парцелът, където ще бъде изграден така разширеният храм, не е владение никому, а е собственост на църквата и така никой не бива оцетен⁴⁶⁾. От разговора с местните жители проверяващите разбират, че храмът ще бъде изграден от дървен материал върху старите основи⁴⁷⁾. По време на проверката се установява, че разходите по строежа ще възлизат на 30 000 гроша, 18 000 от които собствени средства на църквата⁴⁸⁾, които се съхраняват от населението. Оста-

налите 12 000 гроша ще бъдат доброволно предоставени от богатите сред населението⁴⁹⁾. Първенците на Коджабунар поемат ангажимент пред проверяващите след началото на строителните дейности да изготвят и впоследствие да представят регистър с имената и точните суми, дарени за направата на храма, както и регистър с разходите за заплати на майсторите строители. В заключителната част на доклада, изготвен съвместно от Мустафа ефенди и Талиф ефенди, се твърди, че селото се обитава от 1000 души в 200 домакинства, които по думите на местните са от една народност (милет)⁵⁰⁾, и пред строежа на църковен храм не съществуват настоящи или бъдещи пречки, както и не се накърняват ничии права.

В общи линии, докладът, изготвен от найба и чиновника по регистрация на недвижимата собственост на Баля, потвърждава този, представен от първенците на Коджабунар. Вторият документ обаче дава по-точна представа за конкретните въпроси, които интересуват османската администрация преди издаване на разрешителното за възстановяване или строеж на църква. За държавата е от първостепенно значение собствеността на имота, на каква сума възлизат строително-ремонтните дейности, по какъв начин ще бъдат осигурени средствата⁵¹⁾ и да не бъдат оцетени ничии права, включително на други етноконфесионални общности. Най-важната отлика между двата документа отново се състои в използваната терминология относно строителните работи. В доклада от инспекторите се откриват сведения, които допълнително разкриват ситуацията. Вече не става въпрос за ремонт, както пишат от Патриаршията, нито за разширение, както твърдят самите коджабунарци, а за същински градеж на църква, макар и върху основите на по-стар и по-малък храм. Инспекторите са категорични по този въпрос и дори включват пояснения относно материала, с който ще бъде построено зданието. Прави впечатление и категоричното настояване на османската администрация за пълна финансова прозрачност при събирането и разходването на средства, които не са държавни, чрез съставяне на подробни списъци на дарителите и впоследствие на направените разходи по строежа.

На основание доклада на инспекторите още на следващия ден – 20 март 1887 г.⁵²⁾, нахийският съвет на Баля изготвя протокол (мазбата), адресиран до вилаетската управа. Текстът на въпросния документ е известен благодарение на заверен на 30 април 1887 г.⁵³⁾ в канцеларията⁵⁴⁾ на вилает Кареси препис⁵⁵⁾.

В протокола от нахийския съвет, към който е приложен и докладът на длъжностните лица, извършили инспекцията в Коджабунар, както и този от първенците на селото, отново са включени въпросите, на които следва да бъде намерен отговор, преди да бъде издадено разрешение за строеж на църква. Към вече посочените по-горе тук са отбелязани следните допълнителни, на които проверката на място вече е намерила отговор:

– храмът, който ще се строи, върху основите на старата църква ли ще се издигне;

- нямат ли православните християни от въпросното село и друга църква⁵⁶⁾;
- колко домакинства с колко население и от кои етнорелигиозни общности⁵⁷⁾ обитават селото.

Протоколът резюмира резултатите от инспекцията, извършена от найба и чиновника по регистрация на недвижимата собственост на Баля, като отново подчертава отказа на жителите на Коджабунар да изготвят подробен списък на дарителите с обяснението, че преди началото на строителните дейности не може да се знае кой каква точно сума ще дари. Отново са представени общите положения, като размер на църковната сграда, планираното разширение, необходимите средства, начина на тяхното набиране и фактът, че не съществуват законови пречки и ничии права не са нарушени. Документът, изпратен до вилаетската управа, се ограничава единствено до потвърждаване резултатите от проверката пред по-горните инстанции, като липсва каквато и да е била оценка или препоръка относно издаване на разрешение за строеж на храма.

На същата дата 30 април 1887 г.⁵⁸⁾, когато е заверен преписът от протокола на нахийския съвет в Баля, от управата на вилает Кареси изпращат до Министерството на правосъдието и вероизповеданията писмо с приложени всички документи относно извършената на място в село Коджабунар инспекция. Това се явява и последният етап по изпълнението на инструкцията, издадена на 16 ноември 1886 г. от Министерството. Документът, изпратен от името на валията на Кареси⁵⁹⁾, е ценен не толкова с конкретните сведения относно строежа и възстановяването на църквата „Св. Димитър“, дословно преписани от представените доклади и протоколи, колкото с представянето на административната процедура при извършването на инспекция и комплектуването на преписката. Описани са поставените задачи и предприетите действия след получаването на патриаршеския такрир от 6 ноември 1886 г. и са потвърдени сведенията от *документа, получен от попа и мухтарите на въпросното село*⁶⁰⁾, както и от инспекцията, извършена на място от представители на нахия Баля.

Близо месец минава, преди Дирекцията по вероизповеданията (Mezheb müdürlüğü) при Министерството на правосъдието и вероизповеданията да обработи административната преписка. Самото Министерство няма необходимите правомощия да финализира въпроса, и се обръща към Великото везирство. Това става с тескере №112⁶¹⁾ от 28 май 1887 г.⁶²⁾, подписано от министър Джевдет паша⁶³⁾, към което е приложена цялата документация относно искането за издаване на разрешение за повторното изграждане на църквата „Св. Димитър“ в Коджабунар. В краткия текст на документа няма нова информация, а единствено пределно лаконично представяне на случая, като се подчертава, че проверката на място е показала липсата на пречки за започване на строежа⁶⁴⁾. Останалата част от тескерето представлява описание на приложената документация, получена от вилает Кареси.

Следващият етап от разглеждането на въпроса отнема необяснимо дълго време и едва на 11 септември 1887 г.⁶⁵⁾ Императорският съвет към Великото везирство⁶⁶⁾ взема отношение по такрира на Патриаршията⁶⁷⁾. Това става изключително на базата на предоставената от Министерството преписка. Отново са резюмирани основните моменти, които според този висш орган на османската администрация определят допустимостта на молбата за възстановяване и разширяване на църквата „Св. Димитър“ в Коджабунар:

- броят на населението на селото (1000 души в 200 домакинства);
- досегашните размери на храма (26 x 13 x 5,5 аршина);
- размерите на предвиденото разширение (2 x 3 x 3,5 аршина);
- осигуряване финансирането на строителните дейности (18 000 гроша налични, собственост на църквата; 12 000 гроша дарения от заможни лица в селото);

- не съществуват никакви специфични забрани или ограничения за започване на строежа.

На основание гореизброеното Императорският съвет препоръчва да се издаде височайша заповед (т.е. ферман) с разрешение за започване строежа на въпросната църква, като обаче се отбелязва необходимостта от писмена отчетност по време на дейностите⁶⁸⁾.

На основание разгледания по-горе документ служба кореспонденция на канцеларията на Императорския съвет (Amedi-i Divan-ı Hümayun)⁶⁹⁾ към Великото везирство се обръща към най-висшата инстанция в Османската държава – самия султан, който единствен има правомощия да разпорежи издаването на ферман с разрешение за възстановяване на църквата в Коджабунар. С височайше тескере (tezkiye-i samiye) от 13 септември 1887 г.⁷⁰⁾, подписано от великия везир Кямил паша⁷¹⁾ и адресирано до главния секретар на султана⁷²⁾, за пореден път молбата от Цариградската гръцка патриаршия и последващата проверка на място биват резюмирани. Отново е приложена и цялата събрана до момента документация. Без да се изменя същината, прави впечатление, че според терминологията, използвана в текста на този документ, разрушената църква „Св. Димитър“ се нуждае от ремонт и разширяване, а не от повторно изграждане⁷³⁾, както и че извън наличната сума, с която разполага църквата, средствата ще бъдат предоставени от първенците вместо от заможните лица⁷⁴⁾. В тескерето на великия везир ясно се заявява, че градежът на въпросния храм отговаря на документалните и законови изисквания⁷⁵⁾ и предлага издаването на височайша заповед по въпроса.

Отговорът на тескерето на великия везир пристига само ден по-късно. На 14 септември 1887 г.⁷⁶⁾ върху същия лист главният секретар на султан Абдул Хамид II Сюреш паша⁷⁷⁾ отбелязва, че височайшето тескере, заедно с останалата приложена документация, е докладвано. В резултат е разпоредено издаването на императорски ферман с разрешение, а преписката се връща обратно на Великото везирство.

Строежът на църква в с. Аладжабаир

Инициативата по възстановяване и разширяване на храма „Св. Димитър“ е от съществено значение не само за Коджабунар, но и за селата в непосредствена близост, в голямата си част произлезли от него. Въпреки това обаче потребността от черкуване на всички малоазийски българи в нахия Баля не е задоволена. Аладжабаир е значително по-малко по размери селище от Коджабунар. Жителите тук не биха могли да се възползват от голямата църква в Коджабунар, от която ги дели цял ден път (близо 30 км). Още повече че тукашните малоазийски българи са по-здраво свързани със сънародниците си от двете съседни села Ташкеси и Тойбелен. Разликата в броя на населението и неговото благосъстояние е най-вероятната причина за значително по-късното в сравнение с Коджабунар изграждане на напълно нов църковен храм.

Сведенията за желанието на жителите на Аладжабаир да се сдобият със собствена църква, се съдържат в османски административен документ от 1897 г., съхраняван в архивен фонд Bab-ı Ali Evrak Odasi Belgeleri (BEO) на ВОА⁷⁸⁾. Във въпросния фонд се съхранява архивът на едноименната институция, създадена през 1861 г., през която основно преминава документооборотът на Високата порта (Bab-ı Ali). Основно се съхраняват изходящи документи на Великото везирство (Sadaret) от типа тескере и тахрират. След 1892 г. обаче се променят методите на документооборот на Великото везирство⁷⁹⁾ и като резултат преписката относно строежа на църква в Аладжабаир се води по начин, различен от този за възстановяването на храма „Св. Димитър“ в Коджабунар⁸⁰⁾. Спецификата на случая, и особено въпросът за собствеността на земята, предполага участието и на други висши органи на османската държава.

Разглежданият документ с начална дата 30 юни 1897 г.⁸¹⁾, заведен под №3059 в канцеларията на Великото везирство (Sadaret Mektubi Kalemî)⁸²⁾, представлява чернова от нареждане (buyuruldu) на Великия везир към Министерството на правосъдието и вероизповеданията, Министерството на вътрешните работи, Министерството на финансите (Maliye Nezareti)⁸³⁾ и Имперския кадастър (Defter-i Hakani). Документът е особено ценен, тъй като включва преписи от други документи по въпроса и по същество е еквивалентен на пълноценна преписка. От допълнителните вписвания, поставени от чиновниците във Великото везирство, се разбира, че черновата е прегледана и реализирана⁸⁴⁾. С кратко резюме под същинския текст е отбелязано, че преписката е относно строеж на църква в село Аладжабаир, нахия Баля⁸⁵⁾.

Най-ранният препис е височайше тескере от 18 май 1897 г.⁸⁶⁾, подписано от Великия везир Рифат паша⁸⁷⁾. От вече разгледаната преписка за възстановяването на църквата в Коджабунар става ясно, че преди да бъде изготвено подобно тескере, местната и централната администрация в продължение на месеци

проверяват въпроса. Това става пределно ясно и от самия текст на документа, адресиран до главния секретар на султана, където на първо място се споменава получена молба от Цариградската гръцка патриаршия⁸⁸⁾ за издаване на разрешение за строеж на църква в село Аладжабаир⁸⁹⁾, намиращо се в нахия Баля на вилает Худавендигяр⁹⁰⁾. И този път е разпоредена проверка на място, която установява следното:

- Аладжабаир се обитава от 128 души в 25 домакинства, всички православни християни под върховенството на Патриаршията⁹¹⁾;
- храмът ще бъде построен върху държавна земя⁹²⁾ и ще бъде с размери 24 x 14 x 5 аршина⁹³⁾;
- за покриване на разходите по строежа са налични 2000 гроша⁹⁴⁾, като останалите ще бъдат доброволно дарени от жителите на селото⁹⁵⁾;
- не съществуват спорове или законови пречки пред започване на строежа.

Великият везир съобщава още и че молбата на патриарха заедно с резултатите от проверката са разгледани в Императорския съвет⁹⁶⁾. В случай че обявените дължина, ширина и височина на сградата не бъдат нарушени, както и ако средствата за покриване на разходите се събират единствено по вече обявения начин, а не принудително или насилствено, то се препоръчва издаването на разрешение за построяване на църква в село Аладжабаир. Отделът по граждански въпроси към Държавния съвет⁹⁷⁾ също разглежда въпроса, в резултат на което е изготвен протокол (мазбата)⁹⁸⁾, приложен към височайшето тескере на Великия везир.

На 1 юни 1897 г.⁹⁹⁾ пристига и лаконичният отговор на двореца, носещ подписа на главния секретар на султана Тахсин паша¹⁰⁰⁾: на основание великовезирското тескере е разпоредено изготвянето на императорски ферман.

Докато при разгледаната по-горе преписка относно възстановяването на храма в Коджабунар не разполагаме със сигурни сведения за процедурите, които османската администрация съблюдава след решението за издаване на ферман – разрешително, то в случая с църквата в Аладжабаир такива са налични. Основната причина за това се съдържа в текста на черновите на заповедите от Великия везир към отделните министерства: земята, върху която ще се строи църква, е от държавния поземлен фонд и като такава подлежи на различни регулации. Преди всичко дължим е данък десятък¹⁰¹⁾.

Текстът на отделните буюрултии, адресирани към Министерството на правосъдието и вероизповеданията, Министерството на вътрешните работи, Министерството на финансите и към Имперския кадастър, в голямата си част се припокрива. Според него вече издаденият ферман с разрешение за строеж се прилага към великовезирските заповеди към министерствата. Както и преди, Министерството на правосъдието и вероизповеданията главно има задача да съблюдава доколко се спазва предварителният план на строежа. Ако направим аналогия с останалите налични документи, то вероятно става въпрос

предимно за ненарушаване размерите на църквата, както и за съблюдаване на одобрените разходи и недопускане принудително събиране на средства.

Останалите три институции са задължени да положат старание¹⁰²⁾ за събиране на дължимия данък, чийто размер не е посочен. По всяка вероятност службата по кадастъра и Малието трябва да посочат точната сума, а при нужда Вътрешното министерство трябва да окаже съдействие за събирането ѝ.

Заклучение

Разгледаните административни преписки са сред редките документи, които представят общността на малоазийските българи като субект, организирано преследващ собствените си интереси, а не като аморфна група, реагираща на условията и събитията в Османската империя или на политиките на държавата майка България. Представеният по-горе доклад от 13 февруари 1887 г., подпечатан от първенците на Коджабунар, пък е първият документ, създаден от малоазийските българи, като част от османската администрация, който влиза в научно обращение. От съдържащите се в него сведения могат да се направят редица конкретни изводи, които не са непременно свързани пряко с църковното строителство. Става ясно например, че домакинствата както в Коджабунар, така и в Аладжабаир се състоят средно от петима членове¹⁰³⁾. Интересна е съпоставката на преписките и с „Молбата от представители на българите, живеещи в Брусенска област, Мала Азия, до варненския губернатор за връщането им в родината“¹⁰⁴⁾ – единственият досега познат на българската историография документ, създаден от малоазийски българи преди преселението им обратно на Балканите. Въпросната молба от 1879 г. дава сведения за броя на домакинствата малоазийски българи, включително за селата Коджабунар и Аладжабаир. Според нейния текст Коджабунар е най-голямото селище, с 200 къщи, а в Аладжабаир те са едва 20. Отделно се казва, че селата са *чисто български, почти всяко с църква*. Любопитно е, че според самите малоазийски българи осем години по-късно броят на домакинствата в Коджабунар остава непроменен. При Аладжабаир се наблюдава значителен ръст от 25%, макар и за по-дълъг период. Ако през 1879 г. домакинствата са 20, то през 1897 г. те вече са 25¹⁰⁵⁾. Тъй като не разполагаме със сведения за продължаваща миграция от Балканите по посока на тези селища, а по-скоро за обратния процес, по всяка вероятност увеличението се дължи на естествен, а не на механичен прираст. Именно запазването, в случая с Коджабунар, или дори разрастването на селищата, наред с желанието на местните да изградят нов храм или да възстановят стария, е показателно доколко малоазийските българи чувстват местообитанието си за свой дом. Очевидно е, че в голямата си част жителите на Коджабунар и Аладжабаир имат желание да водят по-интензивен църковен живот в качеството си на православни християни, но нямат намерение да емигрират към границите на възстановената в резултат на Руско-турската освободи-

телна война българска държава. С това си решение малоазийските българи далеч не са уникално явление. Повече от половин век след създаването на гръцката национална държава огромната част от гърците в Анадола отказват да напуснат родните си места и продължават да са поданици на султана. Малоазийските българи ревизират това свое решение едва след коренните демографски преобразувания, които настъпват в тази част на Османската империя като резултат от Балканските войни.

Освен сведения за българите, обитаващи Северозападна Мала Азия, представените тук османски административни документи съдържат информация за самата процедура по одобрение, строеж или възстановяване на православни християнски храмове, и то за период, традиционно пренебрегван от българската историография. Държавата на Абдул Хамид II от 80-те и 90-те години на XIX в. е съвсем различна от Османската империя от времето на Танзимата или от Дунавския вилает на Мидхат паша. Постепенно султанът концентрира в ръцете си цялата власт и разчита изключително на религията за осигуряване подкрепата на поданиците си мюсюлмани, като по този начин отчуждава останалите конфесионални общности. Видна е нарасналата роля на личната султанска канцелария (*Mabeyn-i Hümayun*) за сметка на Високата порта, като в същото време висши институции, като Държавния съвет, взимат пряко участие в разглеждането на въпрос, който касае едва стотина жители на затънтено планинско селце, при това немюсюлмани. От друга страна, въпреки редицата преобразования, които настъпват в Османската империя през XIX в., Цариградската гръцка патриаршия запазва ролята си на посредник между властта и пасомите си, поне що се отнася до църковните им дела.

Благодарение на запазените архивни свидетелства тук са реконструирани пътят и различните институции, през които трябва да мине една молба за строеж на църковен храм, докато бъде одобрена от централната османска власт и православните християни се сдобият със заветния ферман. Повече от десет месеца отнема процедурата в случая с Коджабунар. Наред със задължителната инспекция на място преписката преминава през различни нива на провинциалното управление (селска община, нахия, вилает), докато се завърне в Министерството на правосъдието и вероизповеданията – институцията, пряко натоварена с разглеждането на подобни въпроси. На базата на представения изворов материал не може да се направи категорично заключение доколко несъответствието между първоначално съобщените размери на църквата в с. Коджабунар и заявеното намерение за ремонт и последващите уточнения за разширяване и повторно изграждане са резултат от неволни пропуски и проблеми в комуникацията или от съзнателен опит за заблуда на властта. Липсата на негативна реакция на османските длъжностни лица и институции не бива да се абсолютизира, преди да бъдат привлечени допъл-

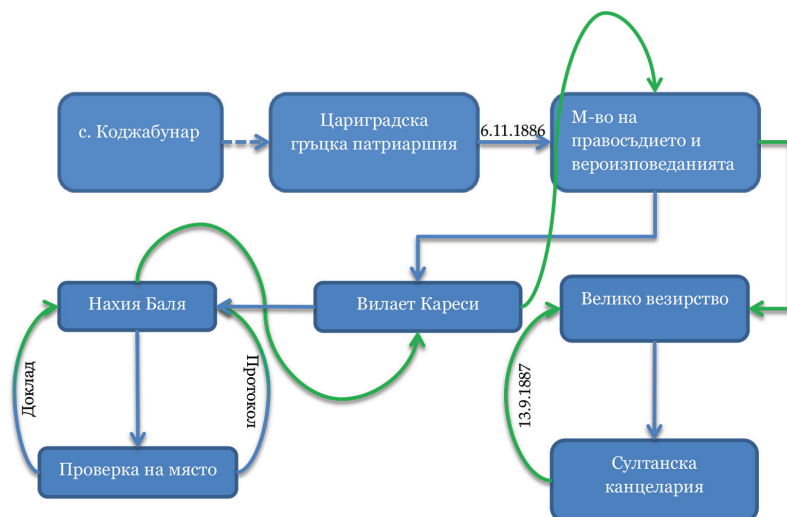
нителни данни. С издаването на ферман обаче не се слага точка на въпроса, защото османската администрация упражнява контрол и върху строителството и финансовото обезпечаване на дейностите. Последното става ясно от запазената документация за строежа на църквата в Аладжабаир, където именно е описана процедурата, която следва издаването на разрешение за строеж. За съжаление, от разгледания изворов материал не става ясна пълната сума, необходима за строежа в Аладжабаир. Последното не ни позволява да направим точно сравнение между благосъстоянието на богатото и многолюдно селище Коджабунар с далеч по-късно основаното и сравнително периферно Аладжабаир. Прави впечатление, че в случая с по-късната преписка става въпрос за строеж върху парцел държавна собственост, което води до допълнителни административни изисквания, включително заплащане данък десятък като от производствена земя. Резултатът е относително утежняване на процедурата, тъй като отношение взимат няколко допълнителни наблюдаващи институции. По същество обаче въпросът със собствеността на земята няма решаващо значение върху резултата от съвместната инициатива на малоазийските българи и Патриаршията. Ако направим сравнение с времетраенето на процедурата в случая с Коджабунар, то по всяка вероятност молбата от Патриаршията е постъпила през април 1896 г. От записани спомени на преселници от с. Аладжабаир е известно, че годината на откриване на църквата е 1899 г.¹⁰⁵ Период от едва три години между задвижването на административната процедура по получаване на разрешително и откриване на чисто нов храм с размери 18 x 11, 5 x 4 метра е показател за високата степен на организация и силното желание на малоазийските българи да удовлетворят потребността си от регулярен църковен живот.

Въпреки че настоящият текст няма за цел компаративен анализ между процедурата по получаването на разрешително за изграждане или възстановяване на църква в традиционното българско землище от времето преди Освобождението и тази при малоазийските българи, невъзможно е да не се направят някои паралели. Размерите на храма в най-голямото селище на малоазийски българи Коджабунар от приблизително 21,20 x 12 x 6,8 м и стойността на градежа, възлизаща на 30 000 гроша, изглеждат внушителни. Още повече това не е инвестиция единствено на българите от Коджабунар, а и на тези от околните селища. При съпоставка с църковни сгради, съградени в българските земи преди 1878 г. обаче, тези размери вече не изглеждат така изключителни. За сравнение във ферман от 25 ноември 1869 г.¹⁰⁷ с разрешение за изграждане на църква в дряновската махала Маноя¹⁰⁸ размерите са приблизително 17,5 x 7,5 м¹⁰⁹. Жителите, сред които преобладават дюлгери, се заемат сами да изградят храма, а стойността на материалите е 3000 гроша¹¹⁰. Маноя обаче дори няма статут на селище, а при преброяването на населението в Княжество България от 1880 г. тук са регистрирани едва 36 домакинства. През 1860 г.

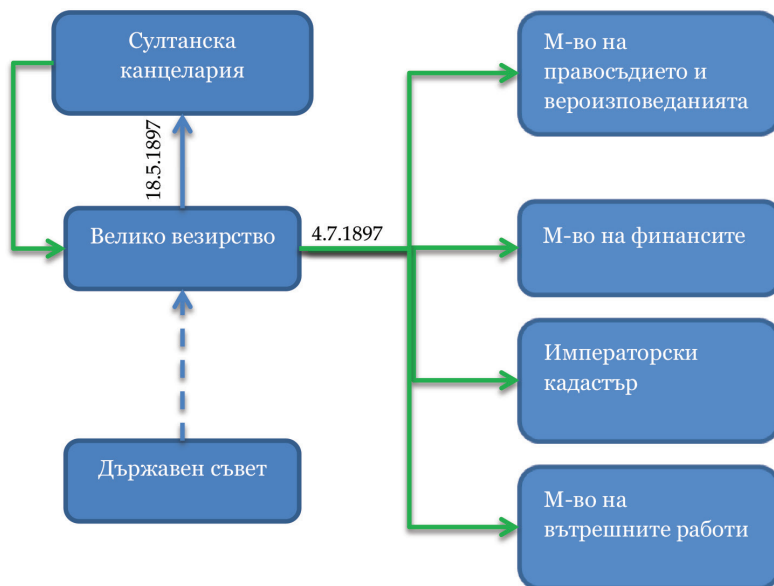
село Паскалевец¹¹¹⁾ с ферман получава правото да изгради храм с размери 22,7 x 15 x 11,5 м¹¹²⁾, които надхвърлят тези на църквата в Коджабунар. Паскалевец обаче значително отстъпва по брой население на най-голямото село на малоазийски българи и към 1880 г. в него постоянно живеят 845 души. От фермана за с. Паскалевец става ясно, че и тук Цариградската гръцка патриаршия е тази, която стартира процедурата по издаване на разрешение, като изпраща молба до централната османска власт. Ферманът за махалата Маноя е далеч по-подробен и споменава необходимостта от проверки на място и изготвяне на протоколи. И при двата документа е отбелязано, че разрешителните са подготвени от Императорския съвет, чиито правомощия през 60-те години на XIX в., т.е. преди възкачването на престола на Абдул Хамид II, са по-широки. Разбира се, подобно кратко сравнение далеч не изчерпва необходимостта от един по-задълбочен сравнителен анализ. Такъв обаче не би бил съвсем точен, ако приоритетно не бъдат проучени архивни документи от същия период, т.е. след 1878 г., въпреки че по същество общата правна рамка, заложена от Хат-и хумаюна още през 1856 г., остава без изменения. В противен случай несъответствието между съществуващите институции и техните правомощия ще изкриви и направи непълни изводите от един сравнителен анализ на административната верига. Вероятно най-подходящи за подобна бъдеща съпоставка са усилията на българското население в Македония от периода 1878 – 1908 г. за ремонт и изграждане на църковни сгради.

И докато на Балканите и в Република Турция, където днес се намират селата, обитавани от малоазийските българи до 1914 г., правата и ограниченията за църковно строителство, въведени с Танзимата, са вече обект основно на исторически изследвания, то османското законодателно наследство продължава да оказва пряко влияние върху живота на милиони християни в Близкия изток. Въпреки че към 1856 г. властта на султана над Египет е повече от формална, обявеният същата година реформаторски указ значително надживява империята и остава в сила в продължение на цели 150 години¹¹³⁾. Първо хедивът, а след това султанът, кралят и президентът на Египет са лицата, които еднолично решават да дадат или не благоволения си за ремонт и изграждане на всеки един християнски храм, като почти дословно следват предписанията на Хат-и хумаюна¹¹⁴⁾, чиито практически аспекти бяха описани по-горе в текста. Като се отчитат специфичните фактори и регионални традиции, представените в настоящото изследване сведения биха могли да послужат за съпоставка и откриване на паралели не само между опитите на малоазийските българи и изобщо на християните в рамките на Османската империя да измолят разрешение за строителство и ремонт на църковни сгради, но и на положението и дискриминационните административни процедури и политики¹¹⁵⁾, на които и днес са подложени религиозните малцинства в редица ислямски държави.

Приложение 1. Административната процедура за получаване разрешение за възстановяване на църквата в с. Коджабунар според BOA, I.DH., 1049/82378.

Приложение 2. Административната процедура за строежа на църквата в с. Аладжабаир според BOA, ВЕО, 973/72921.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Превод по Арnaudов, Х. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Цариград, 1871, 25 – 31.
2. Манолова-Николова, Н. (2016). Българите, църковното строителство и религиозната литература 30 – 40-те години на XIX в. София: Св. Климент Охридски; Василева, Д. (1979). По въпроса за църковното строителство по време на османската власт. – Векове, №3, 36 – 41; Генчев, Н. (1988). Българската култура XV – XIX в. Лекции. София: Климент Охридски, 243 – 245; Тодорова, О. (1997). Православната църква и българите, XV – XVIII век. София: Проф. Марин Дринов; Градева, Р. (2008). За немюсюлманите и техните храмове в османските владения: някои наблюдения върху процедурите по получаване на разрешения за ремонт и поправка на немюсюлманските култови сгради през предтанзиматския период. – В: Етнически и културни пространства на Балканите. Част 1. Миналото – исторически ракурси. Сб. в чест на проф. Цветана Георгиева. София: Св. Климент Охридски, 126 – 163 и др. За подбрана библиография в периода 1990 – 2010 г. вж. Манолова-Николова, Н. Църква и вяра (XVIII – XX в.) в българската историческа периодика от прехода (1990 – 2010 г.) (библиография) – В: Анамнеза, Год. VIII, 2013, кн. 3, 183 – 214.
3. Публикуваните изследвания върху църковния живот в Македония след 1878 г. не разглеждат този въпрос. Напр. Петров, П., Темелски, Х. (2003). Църква и църковен живот в Македония. София, Македонски научен институт.
4. Формално строежът на нови църковни сгради продължава да е забранен до обнародването на Хат-и Хумаюна през 1856 г. За заобикалянето на съществуващите забрани вж. Koyuncu, A. (2014). Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği. – Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Yıl: 12, Bahar, Sayı: 16, 35 – 88.
5. За обзор на съществуващите преди Танзимата в Османската империя рестрикции и правни рамки по отношение на немюсюлманите и техните храмове вж. Ercan, Y. Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları. Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
6. Коева, М., Йокимов, П., Стоилова, Л. (2002). Православни храмове по българските земи (XV – средата на XX в.): Архитектура, история, библиография. София: Проф. Марин Дринов, 21.
7. За опит за установяване точното местоположението и броя на селата на малоазийските българи вж. Шиваров, Стоян. Установяване на картата на българските селища в Мала Азия. Миграцията като загуба на родова памет. – Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследства, идентичности, интеркултурни взаимодействия. Съст. Ганева-Райчева, В., Елчинова, М., Златкова, М. и др. София: ИЕФЕМ, 2012, 237 – 247.
8. В съкратен данъчен регистър за Анадола от 1530 г. съществува запис за с. Булгарлар, каза Михалич: Kariye-i Bulgarlar Rumili'den sürgünlerdir

- (BOA, TD 166, с. 145). За фототипно издание на въпросния регистър вж. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530); Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke Ve Alâiye Livâları. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995.
9. Славено-болгарский народ у Асия (Анадол) – Любословие, IV, юли 1844, 55 – 56.
 10. ЦДА, Ф. 321К, оп. 1, а.е. 16, л. 85 – 86. Публикуван в Гигов, В., Стоянова, Г., Георгиева, К., съст. Миграционни движения на българите 1878 – 1941. Т. 1. 1878 – 1912. София, 1993, 69 – 70.
 11. Пак там.
 12. Тук в смисъл на доклад, изложение.
 13. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 1.
 14. Датите в текста, с изключение на тези по Хиджра или руми календар, се посочени в нов стил.
 15. В приложение 1 административната процедура е представена в схематичен вид.
 16. Датата на издаване на документа е отбелязана и по двата календара, използвани по това време в Османската империя. Датата по Хиджра е отбелязана като 10 сафер 1304 г. (8 ноември 1886), а тази според слънчевия руми календар е 25 тешриниевел 1302 г. (6 ноември 1886). Така отбелязани обаче, между двете дати има разминаване от два дни. Освен ако не е указано противното, в подобни случаи се отдава предпочитание на датите, отбелязани според османския слънчев календар, тъй като при него за начало на новия ден се счита полунощ. За датите по Хиджра обаче се използва времето по турски, т.е. новият ден започва след залез слънце. За по-детайлни разяснения за едновременното използване на двата вида време в Османската империя в края на XIX и началото на XX в. вж. Ihsanoğlu, E. и Günergun, F. Türkiye'sinde Alaturka Saat'ten Alafranga Saat'e Geçiş. – X. Ulusal Astronomi Kongresi (2 – 6 Eylül 1996). Istanbul, Istanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, Astronomi ve Uzay Bilimler Bölümü, 1996, 434 – 441.
 17. Йоаким IV Константинополски (1884 – 1886). Текст на печата: Yoakim Patrik-i Rum Istanbul ve Tevabii Halen.
 18. Karesi vilayet celilesi dahilinde Balya kazasına [!] tabi Koca [!] kariyesinde...
 19. Aya Dimitri kilise murur zaman ile müşerref harab olarak gayri salim bir hale geldiğinden...
 20. Тук е използван терминът *tecdiden*. В османската административна документация относно църковните сгради с *tecdiden* (inşa) се означава ремонт и възстановяване на храм. Основният термин, който се използва за начало на градеж на църква, е *müceddeden*, а при разширение – *tevsian*. В отделните документи от разглежданата преписка има разминаване между използваните термини, което ще бъде разгледано отделно.
 21. Прибл. 21 x 12 x 7 м. В строителството 1 аршин ≈ 0,758 м.

22. От текста на BOA, I.DH., 1049/82378, л. 2, може да се направи извод, че инструкцията е изпратена директно до управата на нахия Баля.
23. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 2, 5.
24. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 5.
25. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 4. Макар и официален, документът не е снабден с всички реквизити на стандартен *ilmühaber* (както е определен в самия му текст). По тази причина по-нататък в преписката същият документ бива определен още като мазбата (в BOA, I.DH., 1049/82378, л. 4) или дори с неутралния термин *varaka* (в BOA, I.DH., 1049/82378, л. 2).
26. 1 февруари 1303 г. (руми календар).
27. Публикуваните преводи на османотурски документи относно залавянето и съдебното дело на Васил Левски (вж. Шанов, В. Нов важен документ около предаването на Васил Левски. – Известия на историческото дружество, 1937, кн. XIV – XV, 216 – 228; Мръвкарлова, М. (1973). Поп Кръстю и шифрованата телеграма до Търново. – Векове, кн. 3, 70 – 74) и последвалите множество интерпретации са превърнали дори самия термин „мухбир“ в обект на ожесточени спорове, включително извън полето на специализираната историческа наука. Настоящият текст няма никакво намерение да представя поредното мнение по този въпрос. В конкретния случай обаче няма съмнение, че според османската администрация мухбирът на Коджабунар, наред с попа и кмета, са законните представители на селото и поставят под доклада от 13 февруари 1887 г. служебни, а не лични печати.
28. Kariyemizde inşa olunacak kilisenin keşif zımnında gelmiş olan naib Mustafa efendi ve Talif efendi cümlemiz hazır olduğumuz...
29. Прибл. 1,5 x 2,3 x 2,7 м.
30. İlavesi lazım gelen tulen iki ve arzen üç ve irtifaen üç buçuk arşun yer zaten kiliseye mahsus olan avludan olub kimsenenin taht-ı tasarrufunda ve kimsenin müdahale olmadığı...
31. Преписката не съдържа допълнителни сведения за това лице. Вероятно това е един от първенците на селото или друго лице, което отговаря за строежа.
32. Прибл. 6500 златни лева към същата 1887 г. Стойността е изчислена на база златното съдържание на османската лира (≈ 6.614 g) и на българския лев ($\approx 0,29$ g) при курс от 105 гроша за една лира (с отчитане на ажио).
33. Bu 30 000 guruşun 18 000 guruşu kilisanın mal olub ba sened ehali üzerinde bulunduğ...
34. Въпреки че в текста на документа не се споменава народността на тези православни християни (*Rum milleti*), без съмнение става въпрос за българското население от околните селища, много от които произлезли от Коджабунар и не разполагащи със собствен храм.

35. Kusur 12 000 gurus̄ dahi kariyemiz ve civar bulunan rum milleti kariyelerinin ehl-i servet tarafından tesviye edileceđi...
36. По всяка вероятност съставянето на подобен регистър е изискване, записано в някой от предходните документи, които не са приложени към преписката – тахрирата от 16 ноември 1886 г. или височайшата заповед от 9 януари 1887 г.
37. Kiliseye mübaşiret idilmeksizin kimler tarafından kaçar gurus̄ virileceđi muayyin olduđu sürette böyle ğayibane defter yapılamayacađı...
38. 7 март 1303 г. (руми календар).
39. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 3.
40. Тук е използван терминът müceddeden (inşa).
41. Arz-ı miri midir veya mevkufe midir...
42. Kariyenin papası ve ihtiyar meclisleri ve ehalinin...
43. Прибл. 20 x 9 x 4 м.
44. Şimdi harab olub müceddeden yapılmađa muhtaç...
45. Прибл. 1,5 x 2,3 x 2,7 м.
46. Kilisenin mülkü olub hiç kimsenenin taht-ı tasarrufunda malı olmayub bir güne mahzuri görülememiş.
47. Eski temelleri üzerine yapılacaktır.
48. İşbu 30 000 gurus̄'tan 18 000 gurus̄ kilisenin kedni parası olub.
49. Kusur 12 000 gurus̄ ianeten ehalinin ehl-i servetleri tarafından tesviye olunacađı...
50. Има се предвид, че всички жители на Коджабунар са православни християни под духовното върховенство на Цариградската гръцка патриаршия.
51. Особено внимание се обръща на съблюдаване доброволното набиране на средствата.
52. 24 джемазиелахир 1304 г.
53. 2 шабан 1304 г.
54. Mektubi kalemi. Документът носи печата на ръководителя на отдела Ибрахим Зихни.
55. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 5.
56. Rumların kariye-i merkumde başka kiliseleri yok mudur...
57. Тук семаат.
58. 6 шабан 1304 / 18 април 1303 г. (руми календар).
59. Документът носи печата на наиб Тахсин Хюсеин (Tahsin Hüseyin) в качеството му на представляващ валията на Кареси (vekil-i vali naib-i merkez Karasi).
60. Kariye-i mezküre papası ve muhtararı tarafından virilen varaka...

61. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 6.
62. 5 рамазан 1304 / 16 май 1303 г. (руми календар).
63. Това е роденият в Ловеч Ахмед Джевдет паша (Lofçalı Ahmed Cevdet Paşa) (1822 – 1895), известен преди всичко като историк с 12-томния си труд *Tarih-i Cevdet*. Многократно заема висши ръководни длъжности в османската администрация и освен Министерството на правосъдието и вероизповеданията в различно време оглавява още Министерството на търговията и земеделието, Министерството на вътрешните работи, Министерството на просветата и Министерството на вакъфите.
64. *Mezkûr kilisenin inşasınca bir güne mahzur olmadığı işar mahallinde gösterilmiş olmağla...*
65. 30 август 1303 г. (руми календар). Документът е заверен препис (*mukabele olmuştur*) и вероятно е допусната техническа грешка при преписването на датата, като тази по Хиджра е обозначена като 26 зилкаде 1304 (16 август 1887 г.).
66. Структурата на администрацията на Османската империя след началото на танзиматските преобразувания, и особено в края на XIX в., е коренно различна от тази през класическия период. През разглеждания тук исторически момент канцеларията на т.нар. Императорски съвет (*Divan-ı Hümayun kalemi*) под ръководството на един от най-висшите чиновници в държавата – Бейликчи ефенди (*Beylikçi Efendi*), е част от Великото везирство (*Daire-i Sadaret*) в рамките на Високата порта (*Bab-ı Ali*). Сред въпросите, които приоритетно се разглеждат от този висш държавен орган, са правата и законовото положение на немюсюлманите в империята. По-подробно във Findley, C. V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789 – 1922*. Princeton University Press, 1980, 74.
67. BOA, I.DH., 1049/82378, л. 7.
68. Има се предвид воденето на регистри на дарителите и направените разходи.
69. Този отдел отговаря за комуникацията между Великото везирство и Двореца.
70. 25 зилхидже 1304 / 1 септември 1303 г. (руми календар). Разминаването от един ден между двете дати вероятно се дължи на часа на съставяне на документа.
71. Мехмед Кямил паша (*Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa*) (1832 – 1915) многократно заема поста велик везир, включително по време на Съединението, както и през Първата балканска война (в периода 29 октомври 1912 – 23 януари 1913 г.).
72. От времето на Махмуд II (1808 – 1839) правомощията на главния писар на султана (*Ser-katip Hazret-i Şehriyari; Mabeyn Başkatibi*) значително се разширяват и той се превръща в посредник между Великия везир и владетеля. Влиянието на този приближен и зависим лично от султана чиновник осо-

бено се засилва по времето на Абдул Хамид II (1876 – 1909), когато вместо от Високата порта (Bab-ı Ali) османската държава се управлява директно от Двореца. След Младотурската революция от 1908 г. и възстановяването на конституцията султанската канцелария (Mabeyn-i Hümayun) и чиновниците в нея губят значимостта и ролята си в управлението на империята. Вж. Akyıldız, A. MABEYN-i HÜMAYUN. – TDVİA, 27, Ankara, 2003, 285; Kütükoğlu, M. ELKÂB. – TDVİA, 11. Istanbul, 1995, 53.

73. Tecdiddden ve tevsian inşa... вместо müceddedden inşa.
74. Muteberan ehali tarafında... вместо ehl-i servet.
75. Kuyud ve şeraite tevfiikan...
76. 26 зилхидже 1304 / 2 септември 1303 г. (руми календар).
77. Сюрея Ахмед паша (Süreyya Ahmed Paşa) (1845 – 1894). Заема различни високопоставени позиции в османската администрация; приближен на султан Абдул Хамид II и негов секретар (Mabeyn başkatibi) от 1885 г. до смъртта си. Известен е с историческото си съчинение Hayat-ı Osmani. Вж. Süreyya, M. Sicil-i Osmani. Istanbul, Tarih Vakfı, 1996, 6, 1734; Kuneralp, S. Son Dönem Osmanlı Erkan Ve Ricali (1839 – 1922): Prosopografik Rehber. Istanbul, 2003, 60.
78. BOA, BEO, 973/72921.
79. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. Istanbul, 2010, 326.
80. В приложение 2 в схематичен вид е илюстрирана административната процедура, като са пропуснати моменти, идентични с вече разгледаните при описанието на процедурата в Коджабунар.
81. 29 мухарем 1315 / 18 юни 1313 г. (руми календар).
82. Службата отговаря изключително за входящо-изходящата кореспонденция на Великия везир, включително за изготвянето на заповедите (бююрултии).
83. Известно на български и като „Малие“.
84. Поставена е резолюция görülmüş, а беловата на везирската заповед е изготвена на 4 юли 1897 г. (Tarih tebyizi 4 safer 1315 / 22 haziran 1313).
85. Balya nahiyesinde Alacabayır kariyesinde inşa olunacak kilise hakkında.
86. 15 зилхидже 1314 / 6 май 1313 г. (руми календар).
87. Халил Рифат паша (Halil Rifat Paşa) (1827 – 1901) е османски държавник, велик везир по времето на султан Адбул Хамид II, от 1895 г. до смъртта си.
88. В архивната единица липсва пълен препис на документа, изпратен от Патриаршията. Не е отбелязана и датата на неговото получаване.
89. От използвания термин müceddedden се разбира, че става въпрос за напълно нов строеж.
90. Вилает Кареси просъществува в периода 1881 – 1888 г., след което нахия Баля и селата на малоазийските българи отново стават част от вилает Худавендигяр.

91. Cümle-i Rum cemaatine mensub...
92. Kilisenin arazi-i amiriyeden bir mahalle...
93. Прибл. 18 x 11, 5 x 4 м.
94. Прибл. 433 зл. лв. към 1897 г.
95. İki bin guruştan maada mübeyyen ehali ianeten tesviye ve ita edileceği... Общата сума, необходима за строежа на църквата не е отбелязана.
96. B Divan-ı Hümayun Kalemî.
97. Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi. Създаденият през 1868 г. под председателството на Мидхат паша Държавен съвет (Şura-i Devlet), заедно със съответните отдели, е натоварен с административно-съдебни и съвещателни функции. В случая се явява съвещателен орган, който също разглежда въпроса.
98. За съжаление, тази мазбата не е част от архивната единица; не е включен и препис.
99. 30 зилхидже 1314 / 20 май 1313 г. (руми календар).
100. Хасан Тахсин паша (Hasan Tahsin Paşa) (1859 – 1930). Главен секретар (Mabeyn Başkatibi) на султан Абдул Хамид II в периода 1894 – 1908 г. След младотурския преврат през 1908 г. е заточен на о. Хиос.
101. Bedel-i öşrü.
102. Himmî.
103. Сведенията за числеността на малоазийските българи, публикувани в Доросиев, Л., Българските колонии в Мала Азия. – Списание на БАН, XXIV, 13, 1922, 32 – 193, потвърждават това предположение.
104. ЦДА, Ф. 321К, оп. 1, а.е. 16, л. 85 – 86. Публикуван в Гигов, В., Стоянова, Г., Георгиева, К., съст. Миграционни движения на българите 1878 – 1941. Т. 1. 1878 – 1912. София, 1993, 69 – 70.
105. Според Лука Доросиев през 1897 г. домакинствата в Коджабунар също нарастват значително и вече са 238. За същата година броят на жителите на Аладжабаир е определен на 308 души в 55 домакинства (Доросиев, Л. Българските..., 114 – 115), което обаче е труднопостижимо без допълнителна имиграция. Като по-достоверни могат да се определят сведенията в преписката за изграждането на църквата (вероятно посочени от самите жители), както и тези в статистическия годишник на вилает Худавендигяр от 1898 г., където Аладжа [баир] е село от 27 домакинства със 116 души (Hudavendigâr Vilayeti Salnamesi. 25. Bursa, 1316).
106. Шишманов, Д. (2001). Необикновената история на малоазийските българи. София, 88.
107. 20 шабан 1286 г.
108. Дн. село Маноя, общ. Дряново.
109. В текста на фермана височина не е указана.
110. ДА – Велико Търново, ф. 805К, оп. 2, а.е. 8.

- 111. Общ. Павликени.
- 112. ДА – Велико Търново, ф. 805К, оп. 1, а.е. 74.
- 113. Kartveit, B. After 150 Years, Egypt Passes a New Church Construction Law. – The New Middle East Blog. CIMS, 15 септември 2016. Онлайн ресурс. 15 юли 2017.
- 114. Tadros, M.(2013). Copts at the Crossroads: The Challenges of Building Inclusive Democracy in Egypt. Cairo: American University in Cairo, 51 – 55.
- 115. Edge, I. (1990). A Comparative Approach to the Treatment of Non-muslim Minorities in the Middle East with Special Reference to Egypt. – Mallet and Connors (eds.), Islamic Family Law, London: Graham & Trotman Ltd. 1990 31 – 54.

HOW DO THE MALAZAN BULGARIANS BUILD A CHURCH. OTTOMAN DOCUMENTS AND ADMINISTRATIVE PROCEDURES FROM 1880s – 1890s

Abstract. On the basis of unpublished source material, the present text attempts to reconstruct the administrative procedures through which the request of the Malaysian Bulgarians living in the villages of Kodjubunar and Aladjabaira must be passed before a statuary is issued with permission to build or repair an Orthodox temple.

✉ **Mr. Stoyan Shivarov, PhD student**

Faculty of History

University of Sofia

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: stoyan.shivarov@ottomanist.info